

TOLDI ÉVA

„Szürkésfehér hamurétegek a mimóza virágján”

Danyi Zoltán: A dögeltakarító

Danyi Zoltán *A dögeltakarító* című kötete, amelyet a recepció egy része regénynek, más része novellaciklusnak nevez, jelentős elmozdulást mutat a szerző korábbi prózáköteteihez képest. Költőként tartjuk számon elsősorban, mert kezdetben versesköteteket adott ki, régóta tudjuk azonban, hogy ő nem azok közé a költők közé tartozik, akik tesznek egy kis kirándulást a próza területére, mert más műfajban is bizonyítani akarnak, vagy nagyobb figyelmet remélnék tőle; Danyi Zoltánnak, ha jól számolom, ez az ötödik prózákötete, s csodálkozva látom, hogy a kiadója ezek közül csak egyet tartott érdemesnek feltüntetni a fedőlap hátsó behajtóján, azt is műfajmegjelölés nélkül, ezzel mintegy azt sugallva, hogy pályakezdő vagy pályájának jócskán az elején járó szerzőről van szó. A korábbi, a kritika által a zen-buddhizmus hatását, Hamvas Béla ihletését kiemelő, csekély valóságvonatkozással rendelkező kötetei után most a lélek belső tájainak fürkészése helyett egy erősen referencializálható témát választott: a nemrégiben lezajlott délszláv háború eseményeinek irodalmi megformálását, a korábbi kisprózák helyett ezúttal nagyobb epikai invencióval.

Recenzióm írásának idején már tudható, hogy Danyi Zoltán *A dögeltakarító*ért megkapta a Mézőly Miklós-díjat. Ezek után valójában már csak a kanonizáció természetrajzát lenne érdemes felgöngyöltetni és vizsgálni. Ugyanakkor az, hogy huszonöt év távlatából írja meg az eseményeket, kétségtelen elvárásokat támaszt a könyvvel szemben. Már csak azért is, mert az utóbbi években illetlenség mentegődni és egyre-másra olyan nézeteket hangoztatni, hogy a vajdasági magyar irodalom nem traumairodalom, feldolgozta a háborút, amin ideje túllépni. Olyan kijelentések is elhangzottak, hogy az amnézia valójában jó, sőt egyenesen szerencsés, hogy a fiatal nemzedékek már nem ismerik a múltat, csak így tudnak újszerűen alkotni. Ezek az irodalmiként hirdetett nézetek valójában a politika tipikus érvrendszerével éltek: a politikusok gondolják mindenkor úgy, hogy minden tettük el lesz felejtve, meg lesz bocsátva, és hajlamosak megfeledkezni arról, hogy a kultúra tulajdonképpen az emlékezeten alapul. Emellett a háborúról szóló egykorú alkotásokat gyakran érték olyan bírálatok, hogy elhamarkodottak, a közvetlen tapasztalat ereje nem számít, ha nem átfogó tudás birtokában szólalnak meg, ha nem nyújtanak komplex képet egy korszakról. Danyi Zoltán könyvében éppen ezért azt a tudást keressük, azt a rálátást, aminek köszönhetően könyve új felismerésekkel gazdagít bennünket, oly módon világítja meg a társadalmi összefüggéseket, és olyan esztétikai megalapozottsággal, amely az egykorú munkákat még nem jellemezhetette.

A szöveg elbeszélte ideje a legutóbbi délszláv háború kitörésétől napjainkig tart, egy egykori frontharcos történetét olvassuk. Reflektál mindazokra az eseményekre, amelyek az egykori Jugoszlávia széthullásához vezettek, néhány oldalnyi összefoglalót is találunk benne, sőt megvonja azokat a párhuzamokat is, amelyeket általában említeni szokás ezzel kapcsolatban: a narrátor elmagyarázza a térség „széthullástörténetét”, és az Osztrák–Magyar Monarchia eltűnéséhez hasonlítja.

A szövegben az olvasó rendre olyan motívumokat talál, amelyeket már más szövegekből ismer. A térség irodalmát és a könyv felvetette témát ismerő, értő kritika érzékeli is a hasonlóságot, például Mikola Gyöngyi néhány motívumegyezést meg is említ, mondván, a szöveg „párbeszédbe lép Domonkos István, Tolnai Ottó, Végel László és Kertész Imre, Krasznahorkai László vagy Barnás Ferenc szövegvilágaival” (Kalligram, 2015/10), kiemeli Domonkos István *A kitömött madár* című, 1968-ban keletkezett regényét, valamint Tolnai Ottó motívumai közül a cikóriát, a jerikói rózsát, a mimózát.

Az erőteljes dialogicitástól valóban nem lehet eltekinteni, de a távoli párhuzamoknál sokkal tanulságosabbak a közelebbiek, hiszen a felsoroltakon kívül a szöveg felidézi azokat a motívumokat, amelyeket az egykorú narráció is rögzített. A teljesség igénye nélkül: a háborúzó ország ketrecszerűsége (Varga Zoltán), az erőszaktevés a nőknél (Majoros Sándor), a Budapesttel való első találkozás és a Duna-part fényeinek ihletett és naiv csodálata (Majoros Sándor), az azonos nyelvi környezetbe

való integrálódás idegenségtapasztalata, azzal a konklúzióval együtt, hogy megváltozik a saját és idegen pozíciója, az idegennel lehet azonosulni, a sajátéhoz hasonló – ez esetben: a magyarországi – viszont idegenné válik, a közösséget nem a nyelv vagy a nemzethez tartozás, hanem az átélt élményvilág fűzi össze (a Vajdaságból elszármazott írók mindegyike, köztük is leginkább Balázs Attila, Nagy Abonyi Árpád, Majoros Sándor). Továbbá ilyen a háborús nyereszkező gyógynövénytermesztő-kuruzsló figurája (Gion Nándor), a párhuzamos világok feltételezése (Gion Nándor), az övezet színtere (Kontra Ferenc), a dögeltakarító alakja (Kontra Ferencnél: a közlőember), a szerb–magyar háttérrel traumatizált alakja (Balázs Attila, Nagy Abonyi Árpád). A Monarchia mint mocsár képzete Juhász Erzsébet szövegeiben válik hangsúlyossá (*A dögeltakarítóban* Jugoszlávia iszapként jelenik meg), Újvidékről mint háborús háttérterületről pedig szinte minden vajdasági magyar író írt, közülük is kiemelkednek és tartósan az olvasói emlékezetbe rögzülnek Végel László peremvidéki figurái.

Sokfelől „érkeznek” tehát a motívumok és a szereplők a könyvbe. Aki ismeri ezeket a szövegvilágokat, kétségtelenül izgalmas intertextuális hálóban találja magát, ha egybeolvassa az említett opusokat. Kiderül az is, milyen kiválóan illeszkedik Danyi Zoltán könyve a legutóbbi háborút tematizáló szövegek diskurzusrendjébe. Az eltérések is sokatmondóak és jellemzőek, egyetlen példát hozok csupán fel: Gion Nándor novellaciklusszerű szövegfolyamának, az *Lzsakhár*nak egyik központi figurája a természetgyógyász, aki ennél fogva sokrétűbb, erőteljesebb figura, mint Danyi Zoltán szövegében, ahol megjelenik a könyv elején, de történetének fonalát az elbeszélő egyszerűen elejti, alakja a feledés homályába vész. Ugyancsak az *Lzsakhár*ban jelenik meg a párhuzamos világok gondolata, ám nemcsak az arról való elmélkedés szintjén, hanem a narráció szerves részeként, a főhős M. H. J. belép a bibliai Lzsakhár idejébe és terébe, beleavatkozik az eseményekbe, majd újra visszatér az újvidéki háttérterülethez, és a saját életét éli. *A dögeltakarító* motívumainak és figuráinak ilyenfajta felsorakoztatása nem az egyedités irányában hat.

A legkarakteresebb figura a frontot megjárt narrátor-főhős. Identitásának egyik fontos eleme térségi jelenlétével értelmezhető, Újvidék, Belgrád, Berlin, Budapest, Split a történetek helyszíne. A vágyalom Amerikát is a térképre rajzolja (a traumatikus helyszín elhagyása, a menekülés szintén jellegzetes és gyakori motívuma a vajdasági magyar irodalomnak). A topográfia hitelesíthető helyszínek mellett nem elhanyagolható – a szerző narratológiai felkészültségét mutatja –, hogy a cselekmény egy része a Marc Augé-i ún. nem-helyeken: autópályán, a Tesco parkolójában, az autópálya melletti benzinkúton játszódik, azon a peremterületen, amely nem tekinthető antropológiai helynek, ahol nem jöhetnek létre igazi társadalmi interakciók, csupán emberek közötti magányos „szerződés”. A narrátor ügyel arra, hogy a színterek kartográfiai hitelességgel rendelkezzenek, ezért pontosan tudjuk, hányas villamos halad el Belgrád főutcájának közelében, merre járnak az újvidéki városi buszok, és azt is, az Andrassy úton haladva merrefelé lehet autóval elkanyarodni, merre vannak egyirányú utcák; hol a halpiac Splitben, és hozzá képest merre van a nőifehérmű-kereskedés.

Viszont amikor kulturális diskurzus tárgyává válnak ezek a helyszínek, kiderül, hogy a narrátor ismeretei mégiscsak hiányosak. Két példát említek: a Moszkva Szálló kávézójában az elbeszélőjének az jut eszébe, hogy „az egész Hotel Moszkva, úgy, ahogy van, egy kurva nagy hazugság”, „a szerbiai helyzethez csak a belgrádi buszállomás véceje passzol, vagyis a kiegészített villanylámpák, a leszart ülőkék, a cigarettacsikkektől eldugult piszoárok és persze az átható, tömény hűgyszag”. Történelmietlen a narrátor gondolkodása, amelyből hiányzik az az ismeretanyag, hogy ez Belgrád egyik emblematikus épülete, amely az ún. orosz szecesszió stílusában épült, a belváros közepén áll ma is, nyilvánvalóan a 20. századi polgárosodó társadalom létesítménye. Hogy létezett – és máig fennmaradt – egy polgári, arisztokratikus Belgrád is, amely a 20. század folyamán éppúgy szenvedett a rákényszerített rendszerváltozásoktól, sőt a háború brutalitásától is, mint a főhős. Hogy többféle Belgrád van, nemcsak a buszállomás környéke. Felismerhetné ezt a narrátor, ha nem preconcepcióval közelítene hozzá.

A másik példa az újvidékiség. Nem kell feltétlenül Újvidéken élnie annak, aki a városról akar beszélni. (Példának okáért *A mások élete* rendezője, Florian Henckel von Donnersmarck sem élt egy percet sem Kelet-Németországban, mégis döbbenetes – és mellesleg Oscar-díjjal jutalmazott – filmet forgatott a Stasi-ügynökökről.) Tény, hogy Újvidék a vajdasági magyarok háborús megpróbáltatásainak színtere, a vukovári front közelsége a háborús háttérterület életterévé tette, majd a NATO-bombázások célpontjaként lerombolt hídjaival vált emblematikussá. A multikulturális környezet és

az abból eredő feszültség és fenyegetettségérzés is itt kulminálódott. A *dögeltakarító*ból azonban nem sokat tudunk meg róla. Csak azt, hogy megváltozott, ha lehet, még élethetlenebb, romlottabb lett, mint valaha. Ebben a környezetben nem nehéz elhelyezni egy traumatizált szereplőt, a narráció sztereotípiákra hagyatkozik.

Amikor a háborúról van szó, még ennyi fogódzót sem kapunk; a harcok az „övezetben” zajlanak, a horvátok ellen, a harci feladat pedig „a tanyák megtisztítása”. Ami sehogyan sem lehetséges. A tanyavilág az Alföld jellegzetes településszerkezete, a Vajdaságban még elvéve található egy-egy, a háború sújtotta vidékekre azonban nem jellemző. Az egykori harcok területén falvak vannak, azok lakosságát kellett kiirtani – vagy/és az ott állomásozó katonai alakulatokat megsemmisíteni –, háborús szóhasználat: megtisztítani. Ezeknek a falvaknak a határában legfeljebb préházak vagy hétvégi házak vannak, de azokban sem akkor nem laktak tartósan, sem ma. A hegyvidéken, Boszniában szórványtelepülések vannak, az egymástól viszonylag nagy távolságra levő házcsoportokat azonban nem lehet tanyáknak nevezni. Legutóbb második világháborús partizánfilmekben láttam tanyán zajló jeleneteket, s emiatt *A dögeltakarító* nagy gonddal megalkotott topográfiaja – a döntő ponton, amikor az egész történetet kellene hitelesként bemutatni – anakronisztikussá válik.

De a narrátor identitása a könyv 59. oldalán más szempontból is problematikus lesz. A „tanyák” megtisztítása során a katonák szabad kezet kapnak, a nőkket azt csinálnak, amit akarnak. A narrátor arra a horvát nőre gondol, akit katonatársaival megerőszakol, s a következőképpen elmélkedik: „persze iszonyú lehetett, ez nem kérdés, de ha egy pillanatra legalább egy kicsit jó is volt neki, akkor ez enyhítő körülmény lehetne, mert amit tettek, az örök időre szól, éppen ezért az idők végezetéig megbocsáthatatlan, de ha volt annak a nőnek legalább egy rövid kis orgazmusa, akkor talán nem százezer évig kell vezekelniük, hanem csak kilencvenkilencezer-kilencszázkilencvenkilencig”. Mi van? Hogyan értsem ezt?

Egy rövid recenzióban nem szokás anekdotát mesélni, ezen a ponton mégsem állhatom meg, Újvidéken a megtörténte óta közszájon forog. Amikor 1994-ben megjelent szerb nyelven Polcz Elaine *Asszony a fronton* című regénye, a kötetet bemutatták a szerző jelenlétében. Nagyszámú közönség gyűlt össze, akik őszinte érdeklődéssel és tisztelettel hallgatták. A beszélgetés vége felé felállt egy magát tekintélyesnek tudó zentai származású magyar közéleti szereplő, és a következő szavakkal fordult hozzá: „Asszonyom, nem kíváncsiságból kérdezem, orvos vagyok, mondja meg nekem, őszintén, mint orvos az orvosnak: egyszer sem élvezte?” Nem szakadt le a csillár, és a föld sem nyílt meg alattunk, pedig a teremben mindenki legszívesebben elsüllyedt volna szégyenében. Polcz Elaine pedig a legkisebb felháborodás nélkül, a világ legtermészetesebb módján válaszolta: „Megmondhatom önnek, mint orvos az orvosnak, hogy nem.”

Persze, tudom, a párhuzam, hogy *A dögeltakarító* szerzője is zentai, pusztá véletlen; és távol álljon tőlem, hogy neki tulajdonítsam azokat a szavakat, amelyeket az oktalan narrátor szájába ad. Bármennyire fölháborító is a fenti okfejtés, ezen a ponton nem történik más, mint hogy teljesen hitelét veszíti az elbeszélés, nem csak lélektani szempontból. Nyilvánvalóvá válik, hogy a továbbiakban nincs miről beszélnünk: az elbeszélő nem erőszakolt nőket, sőt még az is, hogy sohasem járt a harctérnek a közelében sem, különben a feltételezés szintjén sem tudná egy lapon említeni az erőszakot az élvezettel; tudná, hogy a kettőnek egészen egyszerűen semmi köze egymáshoz.

Aki referenciálisan próbálja olvasni a könyvet, biztosan sok kételye támad már az első oldalankánál: vajon mikor lehetett a háború közepette a boldogságnak az a pillanata, amikor csak úgy, minden kötelezettség nélkül be lehetett ülni valakinek a kocsijába Újvidék közelében, és kiszállni Berlinben? Sokkal inkább emlékszünk arra, hogy a határok le voltak zárva, máskor katonai engedéllyel lehetett elhagyni az országot, aztán meg vízummal – az egész napos sorban állás „topográfiaja” a belgrádi Birčanin utcában jobban az emlékezetünkbe égett –, előbb némettel, majd EU-ssal, később magyarral; kár, hogy nem derül ki, mikor beszél a narrátor.

De az sem mindig világos, hogy ki beszél, milyen korú elbeszélő mondja el a történeteket. Ha ez a főhős tényleges résztvevője volt a háborúnak, mára ha nem is öregembernek, de legalábbis java-korabeli férfinak kellene lennie. Ám a történetek többségében az elbeszélés ideje és az elbeszélő között mintha nem telt volna el az a huszonöt év, továbbra is az egykorú elbeszélő mondja a történeteit, meglehetősen letisztulatlanok a gondolatai, ugyanazokat a kérdéseket teszi föl, mint ami katonakorában foglalkoztatta, hogy mi köze van ahhoz, ha más népek ölik egymást, miért kellett ebben részt vennie. Az utolsó előtti fejezet ugyan arról szól, hogy háborús veteránok találkozására in-

dul, ám a meglátása, hogy az egymást gyilkoló népek régen kibékültek, virágzanak a kereskedelmi kapcsolatok, nem valamiféle „rálátás” konklúziója, ez már a háború kitörésekor előre látható volt. A társadalmi háttér ábrázolása nem lett átgondoltabb, sem árnyaltabb, elmélyültebb. Az időbeli távolság nem élesebbé tette a képet, hanem ködösebbé, kitörlődtek a részletek, maradtak a sablonok. Sokan megírták már, hogy a háború nem múlt el, és hogy tönkretett mindenkit, nemzeti hovatarozás nélkül, aki részt vett benne, aminek nemcsak lelki, hanem testi pusztulás is a következménye. Mégis, ha már az összegzésnél tartunk, jobban érdekelt volna az a felvetés, vajon a háború azokat is tönkretette-e, akik nem voltak a fronton, sőt, akik ellene voltak. Mi történt azokkal, akik azt gondolták, pusztán az a tény, hogy maguk nem mentek el harcolni, megóvjá őket a következményektől, megúsztá-e a háborút a hátszág? Ilyen szempontból kevésbé érdekelt, hogy mit gondolnak Újvidéken – erről már sokat olvastam –, az már sokkal inkább, hogyan hatott mindez azokra, akik távolabb éltek a traumatizáló eseményektől.

A könyv összegző eljárása tulajdonképpen sztereotípiák halmozásában merül ki. Vannak benne Gastarbeiterek, törökök, szerbek, horvátok, magyarok, erőszakolás, gyilkolás, csempészés, háborús nyereszkedés, állami összefonódások. Megtudjuk, hogy a szerb férfiak bajtársiasak, magasak és vonzóak, a magyarok alacsonyok és köpcösek, kevésbé akad meg rajtuk a lányok szeme. A szerbek megosztják az utolsó falatjukat is; az albánok büdösebbek másoknál – végül a sztereotípiákhoz előítéletek társulnak. A *dögeltakarító* mindezekből szemezget egy kicsit, összegyűrja a motívumokat, de nem egyedíti, ellenkezőleg: sablonossá teszi őket.

A narrátor gondolatai jórészt két téma körül forognak: a nemiség és az ürítés. Az elsőnek háborús konnotációi is vannak: a fegyver és a falosz összefüggései a Balkánon már szintén anekdotikus dimenziókat öltöttek. A másik a szerb nemzeti érzéssel áll kapcsolatban. Ha a szerb nacionalizmusról, az állami propagandáról vagy a harcokról van szó, a narrátor azonnal üríteni kezd, kellemetlen szagokat érez, ráadásul bélproblémákkal küszködik, vizeletgondjai vannak, aminek okát háborús traumákkal magyarázza.

A könyvnek az előadásmódja a legmegnyerőbb. Legkedvesebb mondatomat idézem: „Egy ideig csak a mimózát nézte, ezt a különös virágot, amelynek a halvány citromsárgájához mintha egy kevés hamuszürke is vegyülne, és az járt a fejében, hogy ezek a csontos alkatú, szikár balkáni férfiak harminc-negyven évente újra és újra megpróbálják kiirtani egymást, ugyanolyan elszántan és hősiiesen, mint amilyen elszántan és hősiiesen nyílnak a mimóزابokrok, amelyek a tél végét se várják meg, már február elején rügyezni kezdenek, és a virágok kibontják halványsárga, apró szirmaikat, amelyek színéhez egy kevés hamuszürke is vegyül, mintha csak a balkáni nők, ezek az olívaolajnál is lágyabb ölelésű, de a sziklánál is keményebb szívű nők hintenék be őket hamuval, talán mert ők tudják a legjobban, hogy elenyészik, elhamvad, elporlad minden, és nem marad végül más, csak a szürkésfehér hamurétegek a mimóza virágján.”

Érdemes megfigyelni, hogy a mondatban legalább hét sztereotípiát találhatók: 1. a balkáni férfiak mind csontos alkatúak és szikárak, 2. hogy harminc-negyven évente megpróbálják kiirtani egymást, 3. ebből következik, hogy egyformák (bár szó sincs arról, hogy egymást akarnák kiirtani, ők a Másikat látják), 4. a balkáni nők gyöngédek, 5. a balkáni nők szíve kemény, 6. a férfiak hősiesek és elszántak, 7. a balkáni nők tudják igazán, mi a mulandóság.

És mégis, mindennek ellenére – vagy épp ezért – csak dicsérni tudom Danyi Zoltán könyvét. Meglehet, a szexuális tevékenység és az ürítés formái, talán az olvasóközönség szórakoztatására, a szokásosnál gyakrabban fordulnak elő a könyvben, végül mégiscsak mértéktartóan adagolódnak. Annyi a nevek jelölte tényanyag, amennyi éppen kell a couleur locale megteremtéséhez. Van benne némi idegen nyelvi kódváltás is, de csak annyi, hogy még éppen érthető legyen: a főhős narodnjakot hallgat, egy szerb nacionalista dal néhány sora is bekerül a szövegbe. Csak annyit káromkodnak, hogy legyen is belőle, meg ne is. Fontos témájához megteremtett egy gördülékeny, plasztikus, jó ritmusú nyelvet, amelybe minden affektáltság nélkül vegyítette a vajdasági regionális köznyelvet. Prózájának a nyelvi igényességre való törekvés adja meg igazi értékét. (Magvető, 2015)